

N.Sh. Mullaboyeva, ilmiy rahbar D. Atajanova
Наманган мухандислик-технология институти,
Наманган шаҳри, Ўзбекистон
mullaboyevanargiza79@gmail.com

KASBIY KO'NIKMA VA MALAKALARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOFIZIOLOGIK ASOSLARI

Annotasiya. Mazkur maqolada, kasb-hunar maktablaridagi o'quvchi yoshlarda kasbiy ko'nikma va malakalarning shakllanishini psixofiziologik jihatlari, psixologik xususiyatlarining kasb egallashdagi ahamiyati haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, idrok, xotira, analiz, nerv sistemasi, reflex, ehtiyoj, sintez.

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ И НАВЫКОВ

Аннотация. В статье представлена информация о психофизиологических аспектах формирования профессиональных навыков и умений у учащихся профессиональных учебных заведений, о значении психологических характеристик при освоении профессии.

Ключевые слова: мышление, восприятие, память, анализ, нервная система, рефлекс, потребность, синтез.

PSYCHOPHYSIOLOGICAL BASIS OF FORMATION OF PROFESSIONAL SKILLS AND SKILLS

Abstract. The article provides information on the psychophysiological aspects of the formation of professional skills and abilities among students of vocational educational institutions, on the importance of psychological characteristics in mastering a profession.

Key words: thinking, perception, memory, analysis, nervous system, reflex, need, synthesis.

Respublikamizda barkamol va mustaqil qaror qabul qila oladigan irodali, fidoyi kadrlarni tayyorlashga katta e'tibor berilyapti. Hozirgi davrda ishlab chiqarishda texnika va texnologiyalarning yangilanayotganligi, ilm va fan jadal taraqqiyoti mutaxassis kadrlardan o'z bilimlarini mustaqil hamda muntazam ravishda chuqurlashtirib, yangilab, to'ldirib va kengaytirib borishni talab etadi.

O'quvchilarda kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish asosan o'quv amaliyoti jarayonida amalga oshirilgan ekan, o'quv amaliyotini to'g'ri tashkil etmasdan turib ta'lim sifatini ta'minlash hamda mehnat bozorida raqobatlasha oladigan malakali kadrlar tayyorlash mumkin emas.

O'quvchilarda kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishning o'ziga xos psixologik xususiyatlari mavjud. O'quvchilarda kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish ayniqsa, insonning tarbiyalanganligini, balki u bashariyat tomonidan jamlangan amaliy tajribalarni o'zlashtirib olishni nazarda tutish zarur.

Kasb-hunar maktablarida asosiy diqqat e'tibor o'quvchilarda ishlab chiqarish mehnatiga doir ko'nikma va malakalarni hosil qilishga qaratilgan. Ana shunday ko'nikma va malakalarni yuzaga keltirish o'quvchilardan alohida jiddiylik bilan aqliy kuchlarini, ya'ni idrok, xotira, xayol, tafakkur, diqqat va irodalarini qattiq zo'r berib ishga solishni talab etadi. Inson psixikasining ana shu hamma tomonlari ko'nikma va malakalar egallashning dastlabki davrida xususan yaqqol namoyon bo'ladi.

Har qanday ko'nikmaning shakllanish jarayonida agar talaba o'rganayotgan harakatining ahamiyatini tushunmasa, uning maqsadi va mazmunini anglab etmasa talab darajasida bo'lmaydi. Talaba o'z harakatlari mevasini o'zi aniq tasavvur qila olishi lozim, ya'ni mehnati mahsuli (uning miqdoriy xususiyatlari va talablari), mehnat predmeti (jarayonni to'g'ri bajarishda hisobga olinishi lozim bo'lgan materiallar xususiyatlari), mehnat qurollari (mashina, qurilma, moslamalar) hamda mehnat jarayonining mohiyatini (u tarkib topadigan barcha harakatlar) to'laqonli anglashi, shuningdek, ularning vazifaning to'g'ri bajarilishini ta'minlovchi harakatning obyektiv shartlari deb bilish zarur.

Kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

1- bosqichda ta'lim jarayonida mashg'ul bo'lish, o'z qobiliyatlarini rivojlantirish holatlari tashkil etiladi. Kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllanishining bu bosqichida ta'lim oluvchilar keyinchalik samarali natijalarga erishishlari uchun barcha chora-tadbirlar amalga oshiriladi.

2-bosqichda kasbiy malakani anglash erkinligi va faolligini ta'minlash uchun asosiy vositalar deb hisoblangan maqsadga yo'naltirilgan texnologik jarayonlardan foydalaniladi.

3-bosqichda kasbiy ko'nikma va malaka shakllanadi, rivojlanishga bo'lgan moyillik uyg'onadi. Kasbiy ko'nikma va malakaga motivatsion asosi shakllangan holda, tanlangan kasbni egallash bo'yicha kelgusidagi harakatlarning maqsadlari va vazifalariga aloqa o'rnatiladi.

4-bosqich kasbiy ta'lim jarayonida doimiy amalga oshirilib, shakllangan moslashuv ko'nikmalarini doimiy rivojlantirib borish tadbirlarini o'z ichga oladi.

Kasbiy ko'nikma, malakalarni shakllantirish va ularning psixofiziologik asoslari bir qator ilmiy tadqiqot ishlarida yoritilgan.

Inson o'zining tashqi dunyoga bo'lgan munosabatini faoliyat orqali ifodalaydi. Faoliyat - bu insonning muhit bilan faol o'zaro aloqasi bo'lib, bunda u o'zida hosil bo'lgan ma'lum ehtiyojlarini qondirish uchun fikran qo'yilgan maqsadga erishadi. Maqsad deganda inson o'zining u yoki bu ehtiyojini qondirish yo'lida tashkil etilayotgan harakatining ko'zda tutilgan natijasidir. Harakat - bu faoliyatning nisbatan yakunlangan elementi bo'lib, bu jarayonda yanada soddaroq, bo'laklarga bo'linmaydigan ma'lum anglangan maqsadga erishiladi. Inson faoliyatida uning tashqi (jismoniy) va ichki (ruhiy) jihatlari chambarchas bog'langandir. Tashqi jihat - tashqi olamga ta'sir ko'rsatish uchun amalga oshiriladigan harakatlar: iroda, bilish, sabab kabi ichki (ruhiy) faoliyat vositasida amalga oshiriladi va boshqariladi.

Ichki ruhiy faoliyat o'z navbatida buyumlar, jarayonlar, xossalarni, ulardagi o'zgarishlar maqsadini belgilovchi ruhiy modeli mutanosiblikni aniqlaydi, shuningdek, olingan va kutilgan natijalarni tashqi faoliyat vositasida yo'naltiradi. Bunda ikki turdagi jarayonlar: interiorizatsiya va eksteriorizatsiya muhim vazifani amalga oshiradi. Interiorizatsiya - bu tashqi, moddiy harakatdan ichki ideal harakatga o'tish jarayonidir. Interiorizatsiya tufayli inson psixikasi berilgan vaqtda ko'rish maydonida bo'lmagan buyumlar obrazlari bilan amallarni bajarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunda so'z o'tish jarayonining muhim quroli bo'lib, so'zlashuv harakati asosiy vosita vazifasini bajaradi. Bu faoliyatning alohida turi hisoblanadi. U amaliy va nazariy faoliyatda rejalashtiruvchi bosqich sifatida yuzaga keladi. Ichki va tashqi so'zlashuv usullari mavjud. Odatda ichki so'zlashuv tashqisining asosida vujudga keladi. Tashqi so'zlashuvning ichki so'zlashuvga o'tishida tashqi so'zlashuv strukturasi qisqaruvi kuzatiladi, ichki so'zlashuvning tashqi so'zlashuvga o'tishi esa aksincha, uning mantiqiy va grammatik jihatdan mos ravishda kengayib borishini talab qiladi. Bu ikkala qism ham turli faoliyat turlari, xususan, harakatning bosqichma-bosqich takomillashib borish jarayonida muayyan kasbiy faoliyat yoki harakat elementlarini o'zlashtirishda ham muhim tashkiliy qism bo'lib xizmat qiladi.

Eksteriorizatsiya - bu ichki ruhiy xarakterning tashqi harakatlarga o'tish jarayonidir. Interiorizatsiya va eksteriorizatsiya jarayoni ularning tashqi (jismoniy) va ichki (ruhiy) jihatlari o'zaro bog'liqligi sababli faoliyat jarayonida uzviy aloqadorlik xususiyatini kasb etadi. Bu jarayonlar tahlili mehnat va kasb ta'limida muhim ahamiyatga egadir.

Faoliyatning tashqi jihati harakat orqali ifodalanishi tufayli ularni mexanik, fiziologik, psixologik nuqtai nazardan tavsiflash mumkin. Mexanik jihatdan harakatning xususiyatlari uning trayektoriyasi, maromi va kuchi bilan belgilanadi.

Ishchi harakatlarni o'zlashtirishning fiziologik jihati harakatning trayektoriyasi, maromi va kuchini energiya sarfi va toliqish ko'rsatkichlarini kamaytirish, shuningdek, ma'lum ishchi harakatlarni o'zlashtirishdagi mashqlarni fiziologik jihatdan asoslashni nazarda tutadi. Ishchi

harakatlarni fiziologik jihatlarini asoslash psixologik jihatlar bilan uzviy bog'liq ravishda olib borilishi lozim, chunki psixogen faktorlar (ma'lum yumush va uning mazmuniga qiziqish, mehnat sharoitlari va boshqalar) toliqish va ish qobiliyatining pasayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Harakatlarning bajarilishi uning mohiyatini natijalarga uzluksiz ravishda taqqoslash vositasida nazorat qilinib, kuzatib boriladi.

Harakatlarni boshqarish qaytar aloqa printsipli asosida olib boriladi. Bunday aloqa vositasi sifatida sezgi organlari harakat yo'naltiruvchisi vazifasini bajaruvchi buyum va harakat belgilari ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi.

Yo'naltiruvchilar harakat natijasini o'z-o'zidan emas, balki tashkil etiluvchi faoliyat maqsadiga muvofiq ravishda belgilaydilar. Masalan: shofyor mashinani tormozlashda pedalga beradigan kuchni harakat tezligi, yo'l holati, mashina massasi va boshqa ko'rsatkichlarga nisbatan muvofiqlashtiradi. Shunday qilib, harakatlarni nazorat qilish va to'g'rilash asosida ongda maqsad sifatida mavjud bo'lgan, kutilayotgan harakat obrazlarini olingan natijalar bilan taqqoslash asosida sezgi organlari va muskul harakatlarining o'zaro mutanosib ravishda ishlashini ta'minlash holati yotadi.

Faoliyatning jarayon ekanligini hisobga olib, uni quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

1. Maqsadning qo'yilishi (ma'lum vazifaning aniq anglanishi).
2. Ishni rejalashtirish (harakatlar ketma-ketligi, har bir harakat uchun ma'lum vositalarni tanlash, harakat va nazorat shakllarini belgilash, harakatning bajarilish mezonlarini aniqlash hamda usullarni tanlash kabilarni o'z ichiga oladi).
3. Faoliyatni amalga oshirish zarur hollarda faoliyatni nazorat qilish va uni mazmunan va shaklan qayta qurish ta'minlanadi.
4. Faoliyat natijalarini tekshirish mavjud xatolarni to'g'rilash.
5. Rejalashtirish va olingan natijalarni taqqoslash (ushbu harakat ishga xulosa yasash va uni baholash hisobiga amalga oshiriladi).

Ta'lim jarayonida yo'lga qo'yiluvchi faoliyatlar ko'p jihatdan ma'lum harakatlarni bosqichma-bosqich takomillashtirish qonuniyatiga asoslangan bo'lib, u o'zlashtirish jarayoni, uning bosqichlari tahlili va mohiyatining ochib berilishi hamda o'rganuvchining har bir bosqichdagi faoliyatini qurish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga yo'naltiriladi. Qonuniyatning markaziy tushunchasi - o'rganuvchining xarakteri bo'lib, u shakli, umumlashish darajasi, o'zlashtirish me'yori kabi tushunchalar bilan tavsiflanadi.

Faoliyatning umumlashganlik darajasi - muayyan harakatni bajarish uchun buyum xossasini boshqa ahamiyatsiz belgilar ichidan ajratib olish darajasini belgilaydi.

Faoliyatning kenglik darajasi - o'rganuvchi tomonidan barcha bajarilayotgan jarayonlar tarkiban kichrayib, harakatlar kamayib boradi.

Faoliyatlar o'zlashtirish darajasi - harakatlarning avtomatlashganlik va tezlik darajasini ifodalaydi (boshida u sekinroq bajariladi, har bir jarayonning o'zlashtirilishi davomida ish maromi tezlashib, avtomatlashib boradi).

Shunday qilib, bosqichma-bosqich shakllanish qonuniyati shaklan aniq farqlanadigan (moddiy so'zlashuv, aqliy) harakatlar ko'rinishida, o'rganuvchining o'quv - bilish faoliyati sifatida qaraladi.

Ko'nikmalar odatda faoliyatning bajarilish mustaqilligi va yengilligi bilan tavsiflanadi. Bu belgilar kasbiy ko'nikmalarga ham tegishli.

Mehnat faoliyatining kasbiy jihatdan ustalik va mahorat bilan bajarilishi kasbiy bo'lmagan ko'nikmalardan mehnat natijalariga qo'yiladigan zamonaviy talablardan kelib chiquvchi, yuqori sifat va son ko'rsatkichlarini ta'minlash imkonini beruvchi, bajarilishning mukammalligi bilan belgilanadi.

Shakllangan kasbiy ko'nikmalarga xos belgilar: faoliyatning aniq tashkil etilishi va tezligi, turg'unlik (halaqit beruvchi holatlarga qaramasdan harakatlarning aniqligi va maromni ta'minlash ko'rsatgichi), mustahkamlik (ko'nikmaning amaliy jihatdan harakat bajarilmagan davrdagi saqlanish holati), moslashuvchanlik (turli holatlarda samarali foydalana olish hamda ma'lum holatlarda eng ko'p foyda beruvchi uslubni qo'llash).

Mehnat ko'nikmasini mehnat faoliyati majmuini anglagan holda, berilgan holat uchun maqsadga muvofiq uslub tanlay olish va shunga ko'ra yuqori sifat va miqdoriy mehnat ko'rsatkichlariga erishishdir deb baholaymiz.

Mehnat ko'nikmalarining Yuqorida qayd etilgan xususiyatlaridan anglanadiki, kasbiy ko'nikma bu nafaqat jismoniy balki aqliy harakatlarga ham tayyorgarlik, ma'lum ishlab chiqarish vazifalarini bajara olish, ularni hal qilishning eng qulay usullarini tanlay olish, zarur harakatlarni rejalashtirish va bajara olish qobiliyati hamdir. Kasbiy ko'nikmaning aqliy jihatlarini jismoniy jihatlar kabi mukammal shakllantirib borish talab etiladi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Abdullaeva K.M. Maxsus fanlarni o'qitishda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari. Ped. fan. nomz. dis. avtoref. Toshkent. TDTU. 2006. 23 b.

2. Avezov SH. Kasb-hunar kollejlarda amaliy-kasbiy ta'lim metodikasi. O'quv metodik qo'llanma. 1,2,3 qismlar. Toshkent.: O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi, 2003. 150 b.

3. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T.: TDPU, 2003. 174 b.

4. Axunova (Xamrayeva) R.V. Metodologo-teoreticheskie aspekti prirasheniya kachestva uchebnogo protsessa v obrazovatel'nom uchrejenii // J. Xalq ta'limi. 2006. №1. s. 140-144.

5. Bato'shev S.Ya. Professional'naya pedagogika. M.: Professional'noe obrazovaniya, 1997. 51 s.

6. Belyaeva A.P. Didakticheskie printsipi professional'noy podgotovki v profTexuchilix.- M.: Vo'sshaya shkola, 1991 g.

7. Beshelev S.D., Gurvich F.G. Matematiko-statisticheskie metodo` ekspertno`x otsenok. - M.: Statistika, 1974. 159 s.

T.N. Rustamova

Наманган мухандислик-технология институти

Наманган шаҳри, Ўзбекистон

ruxsoraasadbek15@inbox.ru

SHARQ MUTAFAKKIRLARI KASB VA HUNARNI O'RGANISH HAQIDA

Annotasiya. *Mazkur maqolada sharq olamida o'z o'rniga ega mutafakkirlarning kasb – hunarni yoshlarning hayotiy ehtiyojlari haqidagi qimmatli fikrlari, kasblarni kishi hayotligini muhim iqtisodiy hamda ijtimoiy manfaati ekanligi alohida misollar asosida yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *tarbiya, ta'lim, axloq, ustoz, kasb, ehtiyoj, maqsad, harakat.*

ВОСТОЧНЫЕ МЫСЛИТЕЛИ ОБ ОБУЧЕНИИ ПРОФЕССИЙ И ремеслам

Аннотация. *В этой статье освещаются ценные взгляды мыслителей Восточного мира на жизненно важные потребности молодежи и тот факт, что профессии являются важным экономическим и социальным благом человеческой жизни.*

Ключевые слова: *воспитание, образование, этика, учитель, профессия, потребность, цель, действие.*

EASTERN THINKERS ABOUT LEARNING PROFESSIONS AND CRAFTS

Abstract. *This article highlights the valuable views of thinkers in the Eastern world on the vital needs of young people, and the fact that professions are an important economic and social benefit of human life.*

Keywords: *upbringing, education, ethics, teacher, profession, need, purpose, action.*

Sharqda yoshlarga ta'lim va tarbiya berish, ularga kasb – hunar o'rgatish qadimiy an'analardan hisoblanadi. Ayniqsa, hunarmand va kosiblar me'mor va naqqoshlar, dehqon va chorvadorlar o'z farzandlari yoki shogirdlarini tarbiyalashda kasb sirlarini o'rgatishga juda